







Lees ook van Martine Letterie:

*Bommen op ons huis*

*Verzet tegen de vijand*

*Hanna's reis*

*Dwars door de storm* (samen met Karlijn Stoffels)

*Eenzaam in de oorlog*

*Nooit meer thuis*

*Groeten van Leo* (9+)

*Kinderen met een ster* (6+, Zilveren Griffel 2017)

[www.martineletterie.nl](http://www.martineletterie.nl)



Martine Letterie  
Oorlog zonder vader



Leopold / Amsterdam

*Voor mijn vader en mijn grootvader*

Achtste druk 2018

Copyright © Martine Letterie 2008

Omslagbeeld: Shutterstock & Nanja Toebak

Omslagontwerp Nanja Toebak

Foto schutbladen: collectie Zwolle 1940-1945/coll. D. Querner (foto  
Hongerwinter), foto titelpagina: collectie auteur, foto colofon en inhouds-  
opgave: collectie NIOD (brandend vliegtuig), foto's p. 178: collectie auteur,  
foto p. 183 Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort.

Uitgeverij Leopold, Amsterdam / [www.leopold.nl](http://www.leopold.nl)

NUR 283 / ISBN 978 90 258 7453 7



Uitgeverij Leopold drukt haar boeken op papier met het FSC®-keurmerk.  
Zo helpen we waardevolle oerbossen te behouden.



# Inhoud

## DEEL 1

'Als er ooit iets met mij gebeurt...' 5

## DEEL 2

Leven zonder vader 67

## DEEL 3

De laatste winter 105

*Nawoord* 179

## Over dit boek

*Dit is het moeilijkste boek dat ik ooit geschreven heb, maar ook het boek dat ik vanaf het begin van mijn schrijverschap heb willen maken.*

*Het is gebaseerd op de jeugdherinneringen van mijn vader en ik wilde die zoveel mogelijk recht doen. Toch moest ik van mijn vader een echte hoofdpersoon maken, en dat was heel lastig. Ik heb moeten invullen wat hij dacht en voelde, en soms klopte dat heel goed, maar soms wist hij zelf niet meer precies hoe het was.*

*De fragmenten uit de kaarten en brieven van mijn grootvader zijn echt. Mijn vader heeft ze allemaal nog.*

*De jongen op de titelpagina is mijn vader.*

Martine Letterie



## DEEL 1

*‘Als er ooit iets met mij gebeurt...’*



*Hilversum, augustus 1939*

‘Jouw vader is toch tegen oorlog?’ Frank en Kees zitten op de berg houtafval van de timmerwerkplaats achter hun huizen. Daar zitten ze vaak. Samen met Maarten vormen ze het drievoudig verbond. Vrienden voor altijd, hebben ze gezworen.

Frank knikt. Zijn vader denkt anders dan de meeste vaders, in ieder geval dan die van Kees en Maarten. Vorige week heeft hij het houten geweer dat Frank zelf gemaakt had op zijn knie gebroken. Frank mag zelfs geen oorlogje spelen. Zijn vader draagt een speldje van een gebroken geweeetje op zijn jas.

‘En hij is ook tegen Hitler,’ gaat Kees verder. Ingespannen werkt hij met zijn zakmes aan zijn damsteen. Ze maken hun eigen spel van de houtresten. Vierkante stenen worden het, dat is makkelijker en op de ‘zwarte’ stukken zetten ze een kruis.

‘Ja. De jouwe toch ook?’ Franks mes lijkt botter dan dat van Kees, misschien kunnen ze straks ruilen.

‘Maar jouw vader is nu wel soldaat. Is hij dan wél voor een oorlog tegen Hitler? En gaat hij dan ook vechten tegen Hitler als het moet?’

Kees laat zijn mes zakken en zijn ogen zoeken die van Frank. Daarboven trekken de wenkbrauwen zich samen van ernst. Zo te zien heeft hij er al langer over nagedacht.

Frank kijkt naar het vertrouwde gezicht van Kees. Ze zijn buurjongens, en bijna elke dag samen. Toch zijn bepaalde dingen moeilijk uit te leggen, omdat hun ouders zo verschillend zijn.

‘Mijn vader is in dienst geweest en alle dienstplichtigen

zijn opgeroepen. Hij heeft dus geen keus,' zegt hij dan. Hij twijfelt zelf ook. Aan de ene kant is hij trots, omdat zijn vader er stoer uitziet in het uniform en aan de andere kant past het niet bij hem. Hij is tegen oorlog, precies zoals Kees zegt. En bovendien, stel je voor dat hij echt moet vechten... Frank moet er niet aan denken.

'Mijn vader heeft een vrijstelling.' Kees klinkt bijna trots, alsof zijn vader het persoonlijk geregeld heeft.

'Mijn vader bedenkt wel iets.' Het komt er zekerder uit dan Frank zich voelt. Wie kan er iets inbrengen tegen dienstplicht?

Een paar weken later zit Frank op Kees te wachten op de stapel afvalhout. Zodra hij zijn vriend ziet, zegt hij: 'Mijn vader is afgekeurd! Hij komt weer naar huis!'

'Afgekeurd?' Kees laat zich naast hem zakken. 'Heeft je vader een ongeluk gehad? Heeft er iemand op hem geschoten?'

'Hij is omgevallen,' zegt Frank trots. 'Op Prinsjesdag.'

De vraag van Kees een paar weken geleden heeft hem behoorlijk dwarsgezet, maar nu klopt alles weer. Zijn vader is voor geen gat te vangen: hij is tegen oorlog, dus hij doet er niet aan mee.

'De koningin maakte een rijtoer door Den Haag in de Gouden Koets,' vertelt hij. 'Het regiment van mijn vader vormde een erehaag. Precies op het moment dat de koets langsreed, viel hij om.'

Kees snapt het niet. 'Hoe kan je nou omvallen?'

'Mijn vader heeft toch hamertenen?' Frank doet zijn eigen rechtersandaal en sok uit. Hij steekt zijn voet naar voren. 'Kijk.' Meer hoeft hij niet te zeggen, dat doet zijn voet wel. De tenen ervan zitten raar; zijn kleine teen groeit over de teen eraan. In schoenen zit dat niet lekker. 'Mijn vader heeft ook zo'n teen.'

‘Nou en?’ Kees blijft hem vragend aankijken. ‘Jij bent toch ook nog nooit omgevallen?’

‘Nee.’ Frank kan de triomf in zijn stem niet helemaal onderdrukken. ‘Maar mijn vader is bij een arts gebracht en die heeft hem afgekeurd. Ongeschikt voor militaire dienst. Nu komt hij weer naar huis.’

Het duurt even, maar dan verschijnt er bewondering in de ogen van Kees. Franks vader, die doet waar hij voor staat.

Franks vader komt thuis, maar er wordt steeds meer over het gevaar van Duitsland gepraat. Er hangt een soort spanning in de lucht. Engeland en Frankrijk hebben Duitsland de oorlog verklaard. De Nederlandse regering zegt dat het land neutraal blijft. Dat waren ze ook in de Grote Oorlog\*, toen Franks vader nog klein was.

Op 9 april is Duitsland Noorwegen en Denemarken binnengevallen. Zal Nederland ook worden aangevallen?

Gelukkig is zijn vader nu geen soldaat meer, denkt Frank. Hem kan niets gebeuren.

\*De Eerste Wereldoorlog

*Vrijdag 10 mei 1940*

Gebrom. Frank draait zich om en trekt zijn deken over zijn hoofd; hij wil slapen. Laat dat lawaai toch ophouden! Maar het houdt niet op en er komen steeds meer geluiden die niet thuishoren in de nacht: voetstappen op de overloop, zijn vader en moeder die praten. Er is iets aan de hand.

Hij schiet rechtop, in één klap klaarwakker. Het zijn vliegtuigen die hij hoort. Heel veel vliegtuigen. Hun motoren grommen in de nacht.

Door zijn gele gordijnen ziet hij dat het buiten al licht begint te worden. Hoe laat zou het zijn? Vijf uur? Zes uur? Op blote voeten haast hij zich naar de slaapkamer van zijn ouders. Zij begrijpen vast wat er aan de hand is. Hij hoopt op geruststellende woorden.

Maar zodra hij hun slaapkamerdeur openduwet, weet hij dat hij die niet te horen krijgt.

Zijn ouders zitten in elkaar gedoken in bed, dekens over zich heen. Vader heeft een arm om mams schouder geslagen, ze rilt, alsof ze het heel koud heeft. Zonder iets te zeggen tilt hij de deken op en Frank schuift naast hem, veilig onder zijn andere arm.

‘Het is oorlog,’ stelt vader vast. ‘Duitsland is ons land binnengevallen.’

Het is prachtig weer. De zon staat stralend aan de hemel, maar ze zitten in de kamer en de radio staat aan. Franks vader heeft het raam opengezet, zodat iedereen buiten mee kan luisteren naar het nieuws.



‘De Duitse gezant heeft hedenmorgen om zes uur de volgende verklaring aan de minister van Buitenlandse Zaken overhandigd,’ zegt de nieuwslezer. ‘Wij kondigen u de inzet van een geweldige Duitse troepenmacht aan. Elke tegenstand is volmaakt doelloos. Duitsland garandeert de staat van bezit in Europa en overzee, zowel als de dynastie, indien elke tegenstand uitblijft. Zo niet, bestaat er het gevaar van een volledige vernietiging van het land en zijn staatsbestel.

De motivering hiervoor: wij hebben onweerlegbare bewijzen voor een onmiddellijk dreigende inval van Frankrijk en Engeland in België, Luxemburg en Nederland, die met medeweten van België en Nederland sinds lang is voorbereid om een inval in het Ruhrgebied te doen.’

Op straat staat een slagersjongen naar het nieuws te luisteren. Eén been op de stoep, pet half in de nek; zijn witte jasje smetteloos. Hij heeft zijn beide handen aan het stuur om de grote mand die daaraan hangt in evenwicht te houden.

‘Is dat waar, pap?’ Frank gaat bij zijn vader aan tafel zitten. ‘Laat ons land een inval voorbereiden op Duitsland?’

Zijn vader lacht schamper. ‘De nazi’s in Duitsland moet je niet geloven, Frank. Ze hebben geweldige smoesjes om de hele wereld te veroveren. Eerst het Rijnland, toen Tsjechië, daarna die zogenaamde Anschluss met Oostenrijk. Welke smoes Duitsland opvoerde om Denemarken en Noorwegen te veroveren weet ik niet, maar het zal wel weer een goeie zijn geweest. Engeland en Frankrijk wilden Hitler liever geloven dan hem één voet dwars te zetten. Pas toen Duitsland Polen binnenviel, konden ze er niet meer omheen.’

‘We winnen toch wel van de Duitsers?’ Het kan niet anders. De goeden winnen altijd van de slechten, zo is het in alle verhalen. Frank kijkt vol verwachting naar zijn vader, maar die haalt met een bezorgd gezicht zijn schouders op.

‘Ik hoop het, jongen. Ik hoop het.’

's Middags lopen ze op straat, Frank, Kees en Maarten. Het drievoudig verbond. Ze slenteren langs de stoep. Wat ze gaan doen, hebben ze nog niet besloten. De warme voorjaarslucht voelt fijn aan Franks blote benen. Het lijkt wel de eerste dag van de vakantie. Hij is vervuld van een vreemd gevoel van verwachting. Oorlog, zo iets groots. Zijn vader twijfelt dan misschien aan de overwinning, maar hij niet.

Maarten en Kees zijn net zo opgewonden als hij. Dat ze dit meemaken! Een echte oorlog!

'Wij hebben de G1,' zegt Maarten trots. Zijn bruine ogen stralen. Hij steekt zijn handen nonchalant in de zakken van zijn korte broek. Frank volgt meteen zijn voorbeeld. Zo lijken ze een beetje op de mannen die verderop met elkaar lopen te praten. Het voelt volwassen, dat praten over oorlog.

'Het enige vliegtuig met twee staarten.' Kees zegt hardop wat ze alle drie al weten. Uit zijn zak haalt hij een opgevouwen plaatje, uit een tijdschrift geknipt. Ze blijven stilstaan om ernaar te kijken. Het is het mooiste vliegtuig dat Frank ooit heeft gezien. Op elke vleugel zit een motor die uitloopt in een staart, en die twee staarten zijn met elkaar verbonden door een tussenstuk aan het eind.

'Heb je het gehoord op de radio?' Frank is nog steeds trots dat ze er een hebben, zo lang is dat nog niet het geval. 'Er zijn al minstens veertig Duitse vliegtuigen neergehaald. Die moffen hebben natuurlijk niet op de G1 gerekend!'

'Kijk.' Maarten wijst naar een groepje jongens. 'Wij zijn G1's, zij Duitse Messerschmidts!' Hij grijnst, spreidt zijn armen en Frank en Kees begrijpen onmiddellijk wat hij bedoelt. Ze spreiden hun armen en beginnen te brommen. 'Brrr...'

'Aanval van de G1's op de Duitse vijand!' roept Frank en met zijn drieën rennen ze op de andere jongens af. Maarten voorop, de zon in zijn roestbruine haren.

Meteen gaan de armen van hun tegenstanders ook wijd. Ze brommen zo mogelijk nog harder.

‘Jullie zijn zelf de Duitsers,’ gilt er een.

*Dinsdag 14 mei 1940*

Capitulatie. Frank weet nu wat het betekent. Het Nederlandse leger heeft zich overgegeven. Ondanks de goede vliegtuigen en de dappere soldaten. Hoe kan het? De slechteriken horen te verliezen. Uiteindelijk zullen ze dat ook doen, dat weet hij zeker.

Ze zitten met zijn vieren aan tafel. Zijn zusje Janneke heeft mam geholpen met tafeldekken. Nu zitten ze achter de nog lege borden. De radio staat aan. Ook nu staat het raam open, maar er is niemand op straat. Een merel zingt door het nieuwsbericht heen. Capitulatie. De Duitsers hebben vals gespeeld. Bommen op Rotterdam gegooid, net zo lang tot het Nederlandse leger zich overgaf. Lekkere manier van oorlogvoeren, gewone mensen een bom op hun hoofd gooien.

Capitulatie. Volgens de koningin kan het niet anders. Wat weet zij er nou van, ze zit in Engeland, denkt Frank. Zijn vader is tegen het koningshuis, tegen de koningin. Maar dit keer is hij het gek genoeg met haar eens.

‘Al die onschuldige mensen... De hele stad in brand...’ Vol ongeloof schudt hij zijn hoofd. ‘Wij hadden daar kunnen zijn, Willy...’ zegt hij tegen zijn vrouw.

Ze hebben in Rotterdam gewoond, dat is waar. Frank vindt het erg, natuurlijk, maar hij kan het niet helemaal voelen. Het is te onwerkelijk.

Die nacht wordt hij weer wakker van zware knallen. Waar is hij? Wat gebeurt er? Hij is sneller wakker dan de vorige keer, net alsof hij lichter slaapt sinds het oorlog is. In het donker

tast hij om zich heen, op zoek naar het lichtknopje.

De deur van zijn kamer gaat open, zijn vader komt binnen. Hij legt zijn hand op die van Frank. ‘Doe het licht maar niet aan. Kom eruit, jongen. Er wordt gebombardeerd.’

Nederland heeft gecapituleerd. Waarom zouden de Duitsers nog bommen gooien? Maar Frank voelt dat hij nu beter niets kan vragen. Zonder iets te zeggen laat hij zich uit bed glijden. Weer een knal. Zijn vader pakt hem bij de hand en trekt hem mee. Op de overloop staan mama en Janneke in het donker. Haastig drommen ze achter elkaar de trap af. Mama voorop. Is het beneden veiliger?

Vader pakt een olielampje, steekt het aan en zet het midden op de tafel.

‘Kan dat wel?’ vraagt mama en haar stem slaat over. Vader kijkt naar de dichte gordijnen en knikt zwijgend.

Zou er echt een bom op hun huis kunnen vallen? Diep in zijn hart kan Frank het zich niet voorstellen. Het is alsof er over hun huis een onzichtbare koepel van veiligheid staat. Erge dingen gebeuren met andere mensen, niet met hen. De koepel is een soort bioscoop. Van daaruit kan Frank zonder problemen naar de spannende oorlogsgebeurtenissen kijken. Maar... zijn ouders voelen die koepel niet. Hij slikt en gaat op zijn handen zitten.

Weer een knal. Doffe dreunen. Veel dichterbij nu. Frank voelt de grond onder zijn voeten trillen. Kopjes rinkelen in de kast. Janneke kruipt bij vader op schoot en mama heeft haar stoel dicht naast die van hem geschoven. Bij elke knal duikt ze in elkaar.

‘Wat moeten die Duitsers hier toch bombarderen?’ Schril klinkt haar stem door de stilte tussen de knallen door. En dan schiet ze ineens rechtop. ‘Toch niet de fabriek?’

Vader zegt niets. Hij slaat alleen een arm om haar heen en drukt die even. Niet verder praten, wil hij zeggen. Niet waar Janneke en Frank bij zijn.

De fabriek. De kantoren staan vlak achter hun huis. Hoe goed kunnen ze mikken vanuit zo'n vliegtuig? Die piloot hoeft maar een kleine slinger te maken, of op het verkeerde moment op zijn knopje te drukken en ze zijn er niet meer. Hun huis met de grond gelijk gemaakt.

Franks hart klopt sneller, en op een andere plaats, hoog in zijn keel. Hij klemt zijn handen om de zitting van zijn stoel en wacht de volgende klap af.

De volgende ochtend horen ze van buurman Kras wat het was, het dreunen van de afgelopen nacht. Kras is een vriend van Franks vader. Ze hebben samen een moestuin en dieren: geiten en konijnen.

‘Het waren geen bommen van de Duitsers. Onze eigen mensen hebben de zendmasten opgeblazen. Om te zorgen dat ze niet in handen van de Duitsers kunnen vallen.’

Goed zo, denkt Frank. Zo makkelijk krijgen die Duitsers ons er niet onder.

*Zomer 1940 – voorjaar 1941*

Het leven gaat gewoon verder, ook al is het oorlog. Na het opblazen van de zendmasten kamperen Frank en zijn familie een tijdje in een legertent op een kampeerplaats vlak bij Hilversum, omdat Franks vader bang is dat er bommen op de fabriek gegooid zullen worden. Ze zijn de enigen uit de straat; de andere mensen denken dat het wel mee zal vallen.

Frank gaat van daaruit naar school en als de vakantie aanbreekt, gaat hij bijna elke dag met Maarten en Kees de hei op. Ook als Frank en zijn familie weer terug zijn in hun huis omdat de bommen niet gegooid worden, blijven ze dat doen. Het is fijn om in Hilversum te wonen, zo dicht bij de hei. Ruimte genoeg om te spelen! Ze hebben er een vaste plek, bij een dennenboom. Onder die boom ligt een stapel takken en daarin hebben ze hun houten geweren verstopt. Ze spelen altijd dat ze soldaten zijn, Duitse en Nederlandse. Om de beurt zijn ze een Duitser, want eigenlijk wil niemand dat zijn.

Op een dag zien ze de Duitsers van heel dichtbij.

Frank en Kees zijn met een mes paardenstekken aan het uitsteken voor de konijnen op het landje achter hun huis. Dat zijn de planten van paardenbloemen; konijnen zijn er dol op. Opeens klinkt er een vreemd gebrom.

‘Hoor je dat?’

Ze gooien hun mes over het hek in Franks achtertuin en rennen door de poort naar de straat. Het geluid wordt luider en luider. Er rijden motorfietsen de straat in, heel veel motorfietsen. Franks hart slaat een slag over. Het zijn Duitse sol-



daten! Nog nooit heeft hij de vijand van zo dichtbij gezien. Je mag het niet denken, maar ze zien er indrukwekkend uit. Glimmende motoren en glanzende laarzen, strak gesteven uniformen.

‘Frank, kom onmiddellijk naar binnen!’ Zijn moeder roept uit het open raam. Hij doet net alsof hij haar niet hoort. Naar binnen, op dit moment? Geen denken aan. De geur van uitlaatgassen vult de straat, steeds meer soldaten komen eraan. Frank snapt ineens waarom ze gewonnen hebben. Als ze alleen in Hilversum al zo veel soldaten hebben...

Kees en hij lopen mee in de richting die de soldaten aanhouden. Frank ziet het eerder dan Kees. ‘Ze gaan naar de school!’

Aan het eind van de straat is een christelijke lagere school – niet die van Kees en ook niet die van Frank. Vanaf een veilige afstand kijken ze hoe de soldaten hun motorfietsen op het schoolplein parkeren.

Een rilling trekt over Franks rug. ‘De school wordt hun kazerne.’

Zijn moeder is nijdig als hij thuiskomt. ‘Je neemt niets van ze aan, hoor!’ zegt ze. ‘Ze hebben giftige chocola. Daarmee vermoorden ze onschuldige burgers!’ Ze veegt zenuwachtig haar handen af aan haar schort. ‘Als je vader straks thuiskomt uit de fabriek, dan zwaait er wat. Hij vindt het nooit goed dat jij met een soldaat praat.’

Frank haalt zijn schouders op. ‘Ik praat er heus niet mee. We kijken alleen.’

Je moet je vijand leren kennen, denkt hij, maar hij zegt het niet hardop.

De jongens kunnen het niet laten om weer te gaan kijken. Maarten, Kees en Frank hangen op veilige afstand over de muur van het schoolplein. Op het plein hangen Duitse soldaten rond. Ze praten met elkaar, roken sigaretten.

De jongens observeren de soldaten alsof ze wetenschappers zijn. Hun gezichten lijken niet anders dan die van de mannen en jongens bij hen uit de buurt. Het zijn de uniformen die duidelijk maken, dat ze de vijand zijn.

Een van de soldaten slentert naar hen toe. 'Hallo,' zegt hij. Hij is niet oud, een jongen nog bijna. Het haar onder het soldatenpetje is donkerblond. Zijn grijsblauwe ogen kijken aardig, verlegen bijna.

'Wie heisst du?' vraagt de soldaat.

'Je mag niet met hem praten,' sist Kees. Hij schopt tegen Franks scheen en doet een flinke stap naar achteren.

Dat weet Frank ook wel. Maar vragen wat hij bedoelt kan geen kwaad.

'Wat?'

'*Ich bin Heinrich,*' zegt de soldaat. '*Und du?*'

'Frank,' antwoordt hij.

Kees trekt aan zijn arm. 'Kom!'

De soldaat strekt nu zijn arm. Hij heeft een stuk brood in zijn hand. '*Willst du?*'

'Zie je wel, hij probeert je te vergiftigen.' Kees trekt weer aan zijn arm, maar Frank wringt zich los. Hij schudt nee, hij is niet gek. Dan neemt de soldaat een hap van het brood en steekt het opnieuw in Franks richting.

Nu pakt hij het aan. 'Dankjewel.'

Voorzichtig neemt hij een hap. Het is anders dan Nederlands brood, zurig, vaster, droger. 'Lekker,' zegt hij en hij knikt naar de soldaat.

Moet je hier nou bang voor zijn? Frank kan het zich niet voorstellen. De oorlog is er wel, maar bij Frank thuis hebben ze er niets mee te maken. Hun kan niets gebeuren.

Na de zomervakantie gaat Frank naar de derde klas\*, in oktober wordt hij negen jaar.

\*groep 5

Soms komt de oorlog even dichterbij. In februari is er een grote staking in het hele land, uit protest tegen de Jodenvervolgingen. Frank heeft gehoord dat in Amsterdam vierhonderd Joden zijn opgepakt. Ze zijn in elkaar geslagen en afgevoerd naar een gevangenis. In Duitsland gebeurde dat al eerder, hebben zijn ouders verteld, maar er zijn maar weinig mensen die dat echt wilden geloven. Nu gaan de Nederlanders zich verzetten, dit nemen ze niet!

Franks vader staakt ook en deelt op straat pamfletten uit. Frank vindt het spannend en is er trots op, maar zijn vader is heel ernstig.

‘Vanmiddag hebben we gedemonstreerd,’ vertelt hij die avond. ‘Met honderden – nee, duizenden gingen we op weg naar het gemeentehuis. Dat was helemaal afgezet door Duitse militairen. Zwaar bewapend waren ze. “Dan gaan we naar het oude gemeentehuis,” riep er iemand. De hele stoet weer in beweging, maar ook daar waren bewapende militairen. We wilden niet dat er geschoten zou worden, dus toen zijn we uit elkaar gegaan.’

Een paar dagen later gaan de meeste mensen weer gewoon aan het werk. Frank hoort dat veel stakingsleiders zijn gearresteerd, en dat de gemeente een boete moet betalen van tweeënhalve miljoen gulden. Zijn vader wordt niet gearresteerd, gelukkig. Al heeft hij zelfs pamfletten in Duitse auto's gegooid, volgens zijn moeder.

In april krijgt Frank een broertje. Hansje heet hij. Hij is zo klein dat hij in een couveuse in het ziekenhuis moet blijven. Zijn ouders zijn erg blij, en ze zeggen nog steeds dat de oorlog vast wel gauw voorbij zal zijn.

Deze zomervakantie zal Frank samen met zijn vader een grote fietstocht maken. Eerst naar het Muider slot, en dan door naar Amsterdam, daar logeren bij oma en opa Post, een

dagje naar Artis en dan weer terug naar huis. Hij is nog nooit in de dierentuin geweest. Logisch, hij kent geen kind die er wel geweest is. Het is ver weg en kost veel geld.

De tocht is bijna dertig kilometer, en daarom trainen ze van tevoren.

‘Eigenlijk moet je een bagagedrager hebben, Frank,’ zegt zijn vader. ‘Met snelbinders. Dan kun je een tas achterop doen. Zo’n heel eind met een rugzak fietsen, dat is niks. We zullen je fiets voor onze grote tocht naar de fietsenmaker brengen, dan kan die er een op maken.’

Hijzelf heeft op zijn bagagedrager een tas met brood en een fles water. Frank kijkt er eens naar – handig inderdaad.

Ze fietsen naast elkaar door het bos van Baarn naar Hilversum. Frank voelt zijn billen en zijn benen. Vanochtend zijn ze vroeg vertrokken, via Laren en Eemnes naar Baarn, en nu weer terug.

‘Ik verheug me hartstikke op Artis, pap. Niemand in onze klas is er nog geweest,’ zegt Frank. ‘Wat zou het mooiste zijn? Het giraffenhuis, of de neushoorns, of eh...’

‘De leeuwen, daar ben ik heel benieuwd naar.’ Zijn vader legt een hand in zijn rug. ‘Zullen we zo ons brood opeten?’

Frank knikt. ‘Ik heb best honger!’

‘Je hebt ook goed gefietst.’ Zijn vader kijkt speurend rond naar een goede plek. ‘Zullen we hier stoppen? Kunnen we mooi aan de rand van het bos zitten.’

Ze zetten hun fietsen tegen een boom. Frank laat zich op een heuveltje mos zakken, en ademt de geur van het bos in: dennen, aarde. Pap haalt zijn tas van de bagagedrager en laat zich naast hem zakken. Hij opent de tas en haalt er een papieren zakje uit, waar het brood in zit. Hij geeft Frank een boterham en neemt er zelf ook een. Zwijgend eten ze de boterhammen op.

‘Nog een?’ Zijn vader houdt de papieren zak op.